

Урок "Уживання прийменників в і на з географічними назвами "

Мета: (формування компетентностей): предметні (знання про види синтаксичних помилок, про правила уживання прийменників в і на; навички грамотного письма); ключові (уміння вчитися: логічне мислення, уміння зіставляти, порівнювати, робити висновки).

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу

Методи і прийоми: бесіда, розповідь викладача, виконання вправ, робота з підручником

Хід уроку

I. Організація учнів на навчальну діяльність

II. Мотивація навчальної діяльності (повідомлення теми і завдань уроку)

III. Актуалізація опорних знань. (бесіда з учнями)

IV. Виклад нового матеріалу.

Прийменники чи наростки **у-в** та сполучники **і-й** у літературній мові чергуються між собою ось так:

1. По голосній попереднього слова треба писати **в, й**, а по приголосній — **у, і**: *Вона в хаті. Він у хаті. Темно в хаті, як у домовині. Брат і сестра. Сестра й брат. Багатого й шило голило, а нас і бритва не бере.*

При такому сполученні зазначу ще кілька випадків.

Пам'ятаймо, що ці **в** та **й** при нашій вимові звичайно прилягають до наступного слова, бо, як приголосні, самі не вимовляються: *Темно вхаті. Багатого йшило голило.*

Коли ми хочемо слово виділити й підкреслити, надаючи йому більшого значення, тоді воно не зливається зі своїм **і**, перед ним робимо паузу, і тому пишемо тут завжди **і**, а не **й**. Наприклад: *Це пишемо і по приголосних. Це росте і в Америці.*

Це часто робимо також при голоснім протяжнім читанні. Наприклад, у *церкві*. Це часто робиться і в мові ритмічній.

Перед словом, що розпочинається з **в**, звичайно пишемо прийменника **у**.

Наприклад: *Пишли у Вівтар, Зламалась шруба у возі й т. ін.* Але при швидкій вимові тут може бути просто здовжене **в**: *Зламалась шруба ввозі, Видно ввікні й т. ін.*

Коли вживаємо поруч слова, які хочемо протиставити, як слова зовсім різні, тоді вживаємо **і**, а не **й**, наприклад: *Віра і знання. Церква і народ*. Коли ж хочемо показати, що протиставлення нема, що одне й друге міцно й нерозривно пов'язані, тоді вживаємо **й**: *Віра й культура*.

Коли я пишу: *Церква і народ, Віра і знання, Віра і культура*, то я цим і не пов'язую їх істотно й нерозривно одне з одним, — навпаки, роз'єдную їх, як розуміння зовсім різні.

Коли ж я вірую й ісповідую, що дві назви істотно пов'язані й нерозривні, що одна впливає з одної, тоді конче треба вживати *й*: *Віра й знання, Віра й культура, Церква й народ*. У цих назвах вживати *і* було б виразом нашої недовірливої думки.

2. Коли слово починається ненаголошеним *у, і*, то по голосній попереднього слова пишемо *в, й*, а по приголосній *у, і*: *Прийшов учитель до вчителя.*

Прибіг

Іван до Йвана. Ой удова, бідна вдова та й плакати стала. Як іти, то йти.

При вимові цих форм ми звичайно поєднуємо слова так, щоб ці *й* чи *в* стояли по голосних: *довчителя, дойвана, бідनावдова* і т. ін.

Так само чергуються початкові *в-у* та *і-й* у словах: *уже — вже, увесь — весь, услід — вслід, йще — йще, іти — йти, імення — ймення, імовірно — ймовірно* і т. ін. Наприклад: *Зійшло вже сонце. Зійшов уже місяць. Він йще не прийшов, а вона не прибула йще. Йому ймення Микола. Тут ймення не ставте. Далеко йти, та мусів іти.*

3. Коли наступне слово починається з голосного, то завжди пишемо тільки *в* або *й*: *Прийхав в Америку. Прибуде й Олексій. Приніс в улик*. Як бачимо, у цьому випадкові (перед голосною) не зважаємо на те, який звук — голосний чи приголосний — стоїть перед цим *в* чи *й*.

Зі словом *увесь* пишемо так, щоб не постало два приголосних чи два голосних поруч. Наприклад: *в усьому — у всьому, в усі — у всі, в усіх — у всіх*; так само: *у всякого — в усякого* і т. ін. У жодному разі не можна писати: *у усякому чи в всьому, у усі чи в всі* і т. ін., бо буде немилозвучний (цебто тяжкий до вимови) збіг звуків.

4. Коли звуки *і, у* йдуть у середні слова за приставкою, що кінчиться голосним звуком, то звичайно вони змінюються на *й, в*. Наприклад: *прийми, вийде, знайде, прийменник, займенник, на ймення, та й (а не тай), неймовірний, найпевніше, навчитись, навчитель, заввага, завважати, повчитись, вивчитись, завмирати, завтра* і т. ін.

5. На початку речення, а особливо, коли далі йдуть дві чи більше приголосні, пишемо *і* та *у*: *І босе, і голе. Ідуть дівчата в поле жати. У латаній свити ночі. Утни, батьку.*

Але цього правила не додержуємо конче скрізь, особливо в мові мірній, — на початку речення часом пишуть і *й, в*, наприклад у “Кобзарі” маємо: *В селі довго говорили. Вміла мати брови дати. Й я прийду до вас.*

Коли ж по таких початкових звуці йдуть дві приголосні, тоді пишемо конче *у, і*: *У страха очі великі. І вмерти не дають.*

Так робимо тому, що починати окреме речення нам справді легше з *у* чи з *і*, аніж з *в* чи *й*. У советських писаннях речення починають звичайно з *в*, але це нічим не виправдане, — це наслідування російської.

6. По знаку розділовім, наприклад по перетинці чи комі (знак ,) так само звичайно пишемо *у, і*, як і на початку речення: *І над водою, і над гаєм. Зійде сонце — утру сльози.* Це робимо звичайно тоді, коли далі слово починається одним чи двома приголосними.

Взагалі, коли *і* повторюється, і в вимові ми спиняємося на перетинці, то не міняємо його на *й*. *і батько, і сестри, і брати пішли на поле.*

7. Не кожна людина говорить плавко, рівно, а все робимо хоч маленькі перерви (паузи) в своїй мові. Ось ці перерви змінюють нам головні правила милозвучності мови, бо по такій перерві легше починати дальшу мову з *у* чи *і*, як і по знаках розділових.

Ці перерви звичайно робимо по своїй уподобі в живій мові, але в писанні ліпше їх оминати, цебто пишемо так, ніби перерв нема.

Поети в своїй мірній мові часто роблять такі перерви, але й тут добрі стилісти звичайно дотримують правил гармонійності своєї мови.

8. Коли наголос (акцент) падає на початкові *і* чи *у*, тоді вони ніколи не змінюються на *й, в*, наприклад: *інший, ївга, усміх, успіх, ухо, утиск.* Бо змінюватися можуть тільки ненаголошені голосні.

9. Чужі недавнопозичені слова так само ніколи не міняють свого початкового *і, у* на *й, в*. Наприклад: *ідея, університет, улан.*

Географічні назви та прізвища ніколи не міняють свого початкового *у* на *в*. Наприклад: *Урал, Уфа, Угорицина, Уходчук*; так само *Україна.*

10. Коли початкове *в* чи *у* не наросткові, а корінні звуки, тоді вони застаються незмінні: *влада, власний, вражий, враг, ужівка, уздечка, узький, узенький, утєня, утя* й т. ін.

11. Приставка *у* перед двома приголосними не міняється на *в*, бо постав би немилословний збіг трьох приголосних: *узгодження, уклін, ускладнений, успішний, ухвала* й т. ін.

12. Коли по сполучнику *і* далі йде слово, що починається з двох приголосних, а попереднє слово закінчується голосною, тоді ліпше заміняти таке *і* на *та*. Наприклад: *Я та всі* (або: *Я й усі*), *горе та страх.*

13. Коли попереднє слово закінчується приголосною, а далі починається голосною, тоді звичайно вживаємо *в*. Наприклад: *Виріс в Америці.* Але в цьому випадкові часом уживають (але це не конче) подвоєного прийменника *ув*. Наприклад: *Роби до поту, а їж ув охоту. Як ув око вліпив. Зіставсь ув убозстві. Кохатись ув одних книжках. Мигтить ув очах* (тут, власне: *у вочах*).

Наші письменники-класики кохались у формі **ув**, але тепер вона помалу зникає. Її істотне значення: тут **у** та **в** т. зв. придихове чи приставне, наприклад: *ув очах, ув охоту, це: у вочах, у вохоту, як маємо вулиця замість улиця.*

14. У словах “Україна, український” початкове **у** ненаголошене, а тому в мові поетичній може мінятися на **в**. Шевченко пише: *А Вкраїна, заснула Вкраїна*. Так само: *На вкраїнських нивах*.

Але тепер слів “Україна, український”, як назв географічних, уживаємо незмінно й ніколи не міняємо тут **у** на **в**; крім цього, прийнято цих слів ніколи не скорочувати в письмі на *Укр., укр.*, але писати повно. І взагалі географічні назви ніколи не міняють свого початкового **У** на **В**.

Завжди пишемо: в Україні, в Україну, а не на Україні, на Україну. Див. про це вище, с. 211—227.

15. Деякі слова зовсім не змінюють свого початкового **в** на **у**.

Наприклад: *взірцевий, взагалі, вдоволений, влучний, або у на в: увага, уважний, угода, угорський, умова, уривок, ускладнювати, успішний, установа, учасник, ушкоджений* і деякі інші, а також слова, похідні від них.

А деякі слова розрізняються навіть своїм значенням: *вдача (характер) — удача (успіх), взір (зразок) — узір (візерунок), вправа (в чому) — управа (уряд), вступ (вхід) — уступ (уривок), усувати (звільняти) — всувати (встромляти), усунення — всунення, складати — вкладати, вплив (кого на що) — уплив (чого, куди, текти), ураз (хвороба) — враз (разом), уряд (правління) — вряд (прислівник, поруч).*

16. Треба мати ще на увазі, що в нашій мові сполучення голосного зі звуком **в** чи звуком **й** творить рід двозвука: *-ав, -ев, -єв, -ив, -ів, -їв, -ов, -ув, -гов, -яв, -ай, -ей, -єй, -ий, -ій, -їй, -ой, -юй, -яй.*

Двозвук — це голосний, а тому по цих сполученнях-двозвуках часом уживають приголосних **в**, **й** замість **у**, **і**. Наприклад: *прибув в місто, святий в кожному, грай й мені, вигубив всіх* і т. ін., а особливо перед голосним: *прибув в Азію, плинув в Італію*, пор. вище § 3.

17. Перед двома приголосними дальшого слова, особливо, коли перше слово починається на **в**, легше ставити **у** і по голосному: *тема у Франка, пішла у внутрішній* і т. ін.

18. Українська мова вільно вживає сполучника **та** замість **і**, таке **та** не треба забувати. Наприклад, у Шевченка: *Реве та стогне Дніпр широкий. Сиділи лірники та грали. Такий хороший та багатий. Посадили над козаком явір та ялину. Мов батько та мати. Нехай думка, як той ворон, літає та кричить, а серденько соловейком щебече та плаче.*

Знаємо, що деякі советські редактори викидали з мови це **та**, але робили це тільки з політичних мотивів, бо російська мова таке (**да**) оминає.

Оцих правил гнучкості **в-у**, **й-і** вживаємо скрізь, де пишемо літературною мовою.

Звичайно, у живій вимові та в віршах чи взагалі в ритмічній мові цих правил не завжди дотримуємо повно, а то тому, що по перерві (по паузі) в живій мові легше далі слово починати на голосну, аніж на приголосну. Але, як зазначено вище, цих перерв на письмі ліпше не зазначати.

Домашня робота

Підручник О. Глазової (укр. мова 11 клас) параграф 16, ст. 72-76, впр. 120 (усно), впр. 121,125 (письмово).